

# PANEVĖŽIO KRAŠTO VANDENVARDŽIAI

**Dr. Laimutis Bilkis**

Lietuvių kalbos institutas

Panevėžio kraštas raizgyte išraizgytas didesnių ir mažesnių upių. Dabartiniais duomenimis<sup>1</sup>, Panevėžio miesto ir rajono savivaldybių teritorijose yra apie 150 upių ir tik 9 ežerai. Žinoma, šie skaičiai nėra visai tikslūs, nes dar yra bevardžių upelių, gal ir vienas kitas mažesnis ežeras, tačiau bendras vandens objektų kiekybinis santykis nekelia abejonių. Visuotinai pripažinta, kad upių ir ežerų vardai yra viena iš seniausių kiekvienos kalbos leksikos dalių, teikianti daug informacijos apie kalbų istoriją, tarpusavio ryšius ir pan. Todėl ir daugelis Panevėžio krašto vandenvardžių jau ne kartą tirti, aiškinta jų daryba, kilmė, semantika. Daugiausia apie juos rašyta Aleksandro Vanago darbuose<sup>2</sup>, nemažai ir kitų kalbininkų straipsniuose ar monografijose. Šiame straipsnyje norima apibendrinti jau esamus didesnių, ilgesnių, labiau žinomų krašto upių ir ežerų vardų tyrimus apžvelgiant ir įvertinant įvairias kilmės hipotezes bei kai kuriais atvejais pateikiant naujų.

Per Panevėžio miesto savivaldybės teritoriją teka 6 upės. Pati didžiausia ir labiausiai žinoma – *Nevėžis*, davusi vardą Panevėžio miestui. Upėvardžio kilmė nėra visai aiški, kalbininkų iškeltos kelios hipotezės. Žymiausias lietuvių vandenvardžių tyrėjas A. Vanagas jį kildina iš priešdėlio *ne-* ir šaknies *vėž-*, kuri kilusi iš liet. *vėžys* – šarvuotas dešimtkojų būrio vėžiagyvis su žnyplėmis ties galva (*Astacus*)<sup>3</sup>. Semantiškai tai būtų upė, kurioje nėra vėžių<sup>4</sup>. Tačiau toks aiškinimas kelia ir abejonių, nes daugiau nėra nė vieno lietuvių vandenvardžio,

<sup>1</sup> Remiamasi Lietuvos Respublikos teritorijos M1:10000 georeferencinio pagrindo duomenų bazės GDB10LT (©Nacionalinė žemės tarnyba prie ŽŪM, 2003–2010) duomenimis.

<sup>2</sup> Vanagas, A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba*. Vilnius: Mintis, 1970; *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1981; *Lietuvių hidronimų semantika*. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 21, 1981, p. 4–153.

<sup>3</sup> Vanagas, A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1981, p. 229–230.

<sup>4</sup> Beje, *Vikipedijoje* teigiama, kad upės baseine visada buvo daug vėžių.

sudaryto iš neiginio *ne-* ir vandens gyvūno pavadinimo. Be to, *Nevėžis* – didelė upė, jos vardas turėjo atsirasti labai seniai, o senieji upėvardžiai paprastai būna abstraktesnės reikšmės. Todėl labiau įtikimesni kiti kilmės aiškinimai. Vardas *Nevėžis* skaidomas į priešdėlį *ne-* ir šaknį *vež-*, kuri kildinama iš indoeuropiečių *vaagh* ‘rėkti, šaukti, ūžti, ošti’, t. y. neošianti, rami upė<sup>5</sup>. Panašiai šio upėvardžio kamieno atsiradimą aiškina ir Vytautas Mažiulis, tik šaknį *vež-* jis kildina iš baltų veiksmažodžio *\*vež-*, *\*vėž-*, kuris iš indoeuropiečių *\*uegh-* ‘judėti (judinti), traukti, vežti (važiuoti)’<sup>6</sup>. Šiuo atveju tai būtų nejudanti, lėtai tekanti upė. Kaip diskusijos tąsą galima pateikti dar vieną hipotezę: upėvardis *Nevėžis* galbūt sudarytas iš šaknies *nev-*, kuri kilusi iš indoeuropiečių *\*neuā*, *\*neuos*, *\*neujos* ‘naujas’<sup>7</sup>, ir iš priesagos *-ėžis*, dėl kurios plg. liet. upėvardžius *Ÿm-ėžė*, *Up-ėžis*, *Kerm-ėžys*<sup>8</sup>. Tokiu atveju šis vardas būtų bendros kilmės su rusų upėvardžiu *Nevà*, kuris kai kurių tyrėjų aiškinamas kaip ‘nauja upė’<sup>9</sup>. Semantiškai *Nevėžis* būtų nauja, naujai, žmonėms senovėje keliantis iš vienos vietos į kitą, atrasta, anksčiau nepažinta upė.

Kitų per *Panevėžį* tekančių upių vardų kilmė aiškesnė. Upėvardis *Néndrė* augalinės kilmės, kilęs iš liet. *néndrė*; *Sanžilė* greičiausiai sietinas su liet. *sužilti* ‘pasidaryti (visai) žilam’, t. y. upė, kurios vanduo šviesus, pilkas; *Šakinė* kildintinas iš liet. *šakà* ‘nuo pagrindinės linijos atsišakojanti, kita kryptimi einanti upės dalis’; *Šermūtas* sietinas su liet. *šarmà* ‘šerkšnas’, *šar̃mas* ‘pilkšvas, širmas’, t. y. pilkšvo vandens upė; *Žagiėnis* greičiausiai susijęs su liet. *žàgti* ‘teršti (valgį ar gėrimą), ragaujant ne iš savo indo, daryti nemalonų vartoti; daryti nešvarų,

<sup>5</sup> Kviklys, B. *Mūsų Lietuva*. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, t. 2, 1991, p. 556; *Lietuvių enciklopedija*. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, t. 20, 1960, p. 266.

<sup>6</sup> Mažiulis, V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas 3*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 166.

<sup>7</sup> Pokorny, J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch 5*. Bern: A. Francke AG-Verlag, 1950, p. 769.

<sup>8</sup> Vanagas, A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba*. Vilnius: Mokslas, 1970, p. 141.

<sup>9</sup> Helimski, E. Ladoga and Perm revisited. *Studia Etymologica Cracoviensia* 13, 2008, p. 75–88.

tepti' (tai būtų upė, kurios vanduo nešvarus, drumstas), nors, kita vertus, gali būti kilęs iš liet. *žāgas* 'lauke sukrauta didelė šieno, šiaudų ar javų krūva, stirta, kūgis' (tai būtų upė, tekanti per šienaujamus laukus).

Kitų per Panevėžio rajono savivaldybės teritoriją tekančių didesnių upių kilmė ir semantika labai įvairi.

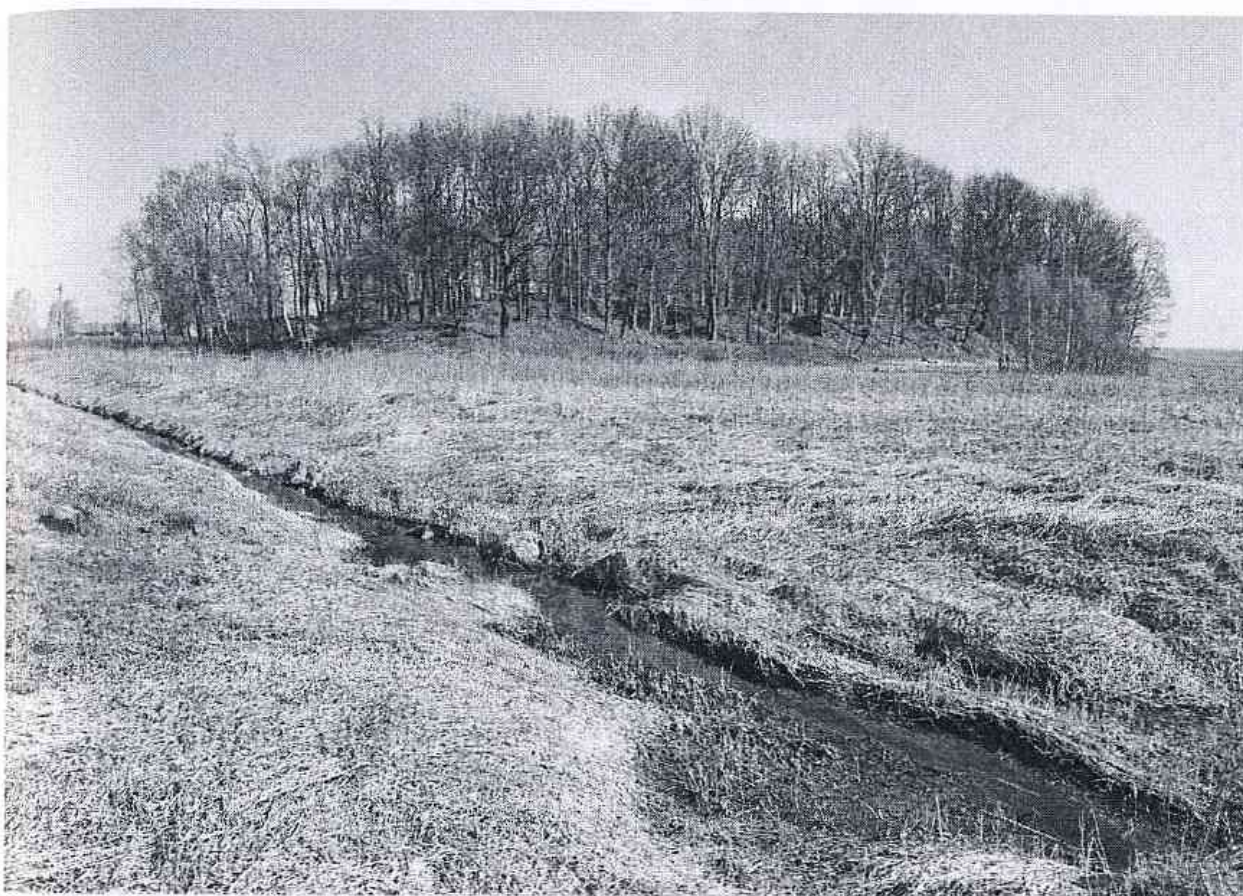
Dažnai motyvas yra vagos ypatumai (kryptis, plotis, forma ir pan.). *Amatà*: siejamas su albanų *amë* 'upės vaga', hetitų *amiāra-* 'griovys', gr. *ἀμάρρα* 'griovys' ir kt.; šaknis *am-* kildinama iš indoeuropiečių *am-* 'upės vaga, griovys'<sup>10</sup>; *Aptekà*: liet. *aptekà, aptakà* 'upės išsiliejimas', t. y. iš krantų išsiliejanti upė; *Aūlamas*: siejamas su graikų *αύλών* 'klonis, slėnis, dauba', šaknis *aul-* kildinama iš indoeuropiečių *\*aulo-s* 'pailga įduba, vamzdis'<sup>10</sup>; *Bikilỹs*: liet. *bikis* 'šiaip koks trumpas ar sutrumpėjęs daiktas', t. y. trumpa, neilga upė; *Enčià*: liet. *eñtis* 'marškinių perskėlimas per krūtinę; vieta už drabužių lig juostos; marškinių dalis iš abiejų krūtinės perskėlimo pusių', tai galėtų būti upė, kurios vaga išsišakojusi, ar pan.; *Ōpstainė*: galbūt dėl rotininkavimo (jis seniau galėjo būti paplitęs didesniame plote) atsiradęs iš *\*Āpstainė*, kuris greičiausiai sietinas su liet. *apstūs* 'gausus', tai būtų vandeningos vagos upė; *Pyvesà*: siejamas su liet. *pýti* 'gerti drėgmę, bjurti, žliugti, tižti', senovės indų *pīvas-a-* 'išbrinkęs, ištvinęs'<sup>11</sup>, t. y. dažnai patvinstanti upė; *Vadaktis*: liet. *vādė* 'vandens užliejama vieta, užlaja; išdžiūstanti upė, sausupė'; *Žaĩbas*: sietinas su liet. *žaĩbas* 'aštrusis daikto kampas, kraštas, briauna; nusmailėjantis koks daiktas', *žambūs, -i* 'įstrižas, įžambus', t. y. siauros, „smailos“ vagos arba įstrižai kokios nors vietos atžvilgiu tekanti upė.

Kai kurie vandenvardžiai motyvacijos požiūriu sietini su įvardijamųjų upių dugno ar krantų ypatybėmis. *Lėvuõ*: siejamas su latvių *lēvenis, lēvenis* 'klampynė, liūnas', trakų *leva* 'pelkė, pelkėta vieta'<sup>12</sup>, t. y. pelkėtų krantų upė ar pan.; *Mólaina*: liet. *mólis* 'rusva žemė, tąsi

10 Vanagas, A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1981, p. 41; Lietuvių hidronimų semantika. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 21, 1981, p. 130.

11 Vanagas, A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1981, p. 53.

12 *Ten pat*, p. 260.



Vešetos upelis prie Čičinsko kalno. 2004 m. Juliaus Auglio nuotrauka iš jo asmeninio archyvo

(kai drėgna), tai būtų molingų krantų ar molingų dugno upė; *Páltis*: sietinas su lat. *palts* 'klanas, balutė, valka'; *Valkà*: liet. *valkà* 'nedidelis klanas, bala, negili lietaus prilyta duobė ant kelio, pievoje, dirvoje, kieme ir pan.; šlapia, klampi, pelkėta vieta, dauba', galbūt tai upės, kuriose (pakraščiuose) yra balų, valkų; *Vašuokà*: sietinas su liet. *vašùs*, -*ì* 'kuris gerai auga, veši, vešlus'; *Vešetà*: liet. *vešėti* 'gerai augti, tarpti', *vešùs*, -*ì* 'kuris gerai auga, tarpus, tankus', t. y. upės, kuriose (kurių pakraščiuose) auga daug augalų, ar pan. Vienas iš dažnesnių motyvų yra greita, audringa tėkmė. *Alantà*: liet. *alėti* 'tekėti, varvėti', šaknis *al-* kildinama iš ide. *\*el-/\*ol-* 'tekėti'<sup>13</sup>; *stras*: greičiausiai iš *\*In-stras*, kuris sudarytas iš priešdėlio *in-* ir šaknies *str-*, sietinos su liet. *straūtas* 'srauni tėkmė, srovė'; *Sùdramala*: liet. *sùdramala* 'vėjas su lietumi ir griauštinium; sujudimas, maišatis, suirutė'.

13 *Ten pat*, p. 187.



Ištiesinta Nevėžio vaga Panevėžio centre. XX a. 4 dešimtmetis. Nuotrauka iš PKM rinkinio

Upėvardžių motyvacija sietina ir su gyvūnų pavadinimais. Tokie vardai, matyt, susidarė dėl to, kad gyvūnai, iš kurių pavadinimų kilę upių vardai, galėjo tikrai ar tariamai, nuolat ar tam tikrą laiką gyventi, būti (pvz., plaukioti, maudytis, gerti) vandenyje ar šalia jo. *Ažagėlė*: liet. *ežegys* (tarm. *ažagys*) ‘pūgžlys (*Acerina cernua*)’; *Giėglaitis*, greičiausiai sutrumpėjusi forma iš *Giėgalaitis*: liet. *giegalas* ‘naras’; *Guopys*: laikomas sutrumpėjusiu iš \**Guov-upys*, kuris siejamas su latvių *gūovs* ‘karvė’<sup>14</sup>; *Ožėliškė*: liet. *ožėlis*, *ožys*.

Upėvardžių atsiradimo motyvai priklauso ir nuo įvardijamųjų objektų tekėjimo ar buvimo vietos, priklausomybės ir pan. *Alkūpis*: liet. *alkà* ‘balokšnis, tvenkinys’, kita vertus, gali būti kilęs iš liet. *alka* ‘vieta ant kalno, kur būdavo deginamos aukos; senovės lietuvių šventovė’, *al̃kas* ‘kalnelis, apaugęs medžiais; senovės lietuvių šventovė’, *alka*, *alkà* ‘nedidelis miškelis, gojus’, tai būtų pro (per) *alkas* ar *alkus* tekanti

<sup>14</sup> Būga, K. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, t. 3, 1961, p. 414; Vanagas, A. Lietuvių hidronimų semantika. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 21, 1981, p. 130.



Nevėžis Panevėžio rajone. 2011 m. Julius Auglio nuotrauka iš jo asmeninio archyvo

upė; *Orijà*: sietinas su liet. *óras* 'vieta po atviru dangumi; laukas', galbūt tai per laukus srūvanti upė.

Pora vandenvardžių sietini su augalų pavadinimais. Tokių vardų atsiradimą lėmė tai, kad upių vandenyje ar pakrantėse augo vieno-kie ar kitokie augalai. *Márnaka*: liet. *márnaka* 'brantas (*Cuscuta*); krunė (*Asperula*); lipikas (*Galium*)', *márnakas* 'putokšlė (*Polygala*); *Obelìs*: liet. *obelìs* 'vaisinis medis (*Malus*)'.

Upėvardžių atsiradimas susijęs su lėta tėkme, ramiu vandens paviršiumi. *Lénupis*: liet. *lénas* 'tykus, ramus, lėto būdo, romus; nesukubus, negreitas, palengva atliekamas; lėkštas, nuolaidus'.

Motyvacija yra paremta ir upės vandens spalvinėmis ypatybėmis. *Kiřšinas*: siejamas su prūsų *kirsnan* 'juodas', indoeuropiečių *kr̥sná-* 'juodas, tamsus'<sup>15</sup>.

<sup>15</sup> Vanagas, A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1981, p. 127.

Upės vardo *Svalià* atsiradimas sietinas su vandens temperatūra: jis siejamas su liet. *svėlti*, *svilti* ‘degti be liepsnos, skrusti’, indoeuropiečių \**suel-* ‘rusenti, svilti’<sup>16</sup>, tai būtų upė, kurios vanduo šiltas, ar pan.

Dar vienas upėvardis neturi kokios nors išskirtinės motyvacijos, jis tiesiog yra tikriniu vardu tapęs bendrinis vandens objekto pavadinimas: *Upýtė* – liet. *ùpė*.

Išskirtinas ir mitologinės ar sakralinės motyvacijos vardas *Šveñtu-pis*: liet. *šveñtas*, -à.

Upės vardas *Šuojà* laikomas finougriškos kilmės vandenvardžiu, lyginamas su karelių vietovardžiais *Šuo*, *Šuo-jarvi*, suomių *Šuoju*<sup>16</sup>.

Kaip minėta, ežerų Panevėžio krašte nėra daug. Jų vardai, palyginti su upėvardžiais, yra naujesni.

*Glitėnas*. Greičiausiai yra dirbtinis vardas, nes Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriaus gyvosios kalbos vietovardžių kartotekoje užrašyti tik kilmininkiniai šio ežero vardai *Glitėnų ežeras* ir *Glitėnų ežerėlis*, kurie kilę iš kaimo vardo *Glitėnai*. Tarpukariu, 1937 m., Glitėnų kaimo vietovardžių anketoje šis ežeras vadinamas tiesiog iš bendrinio žodžio tikriniu virtusiu vardu *Ėžeras*.

*Júodis*: liet. *júodas*, t. y. ežeras, kurio vanduo tamsus.

*Liėležeris*: liet. *liėlas* ‘didelis’, t. y. didelis ežeras.

*Márnaka*: liet. *márnaka* ‘brantas (*Cuscuta*); krunė (*Asperula*); lipikas (*Galium*)’, *márnakas* ‘putokšlė (*Polygala*)’, t. y. ežeras, kuriame auga tokie augalai.

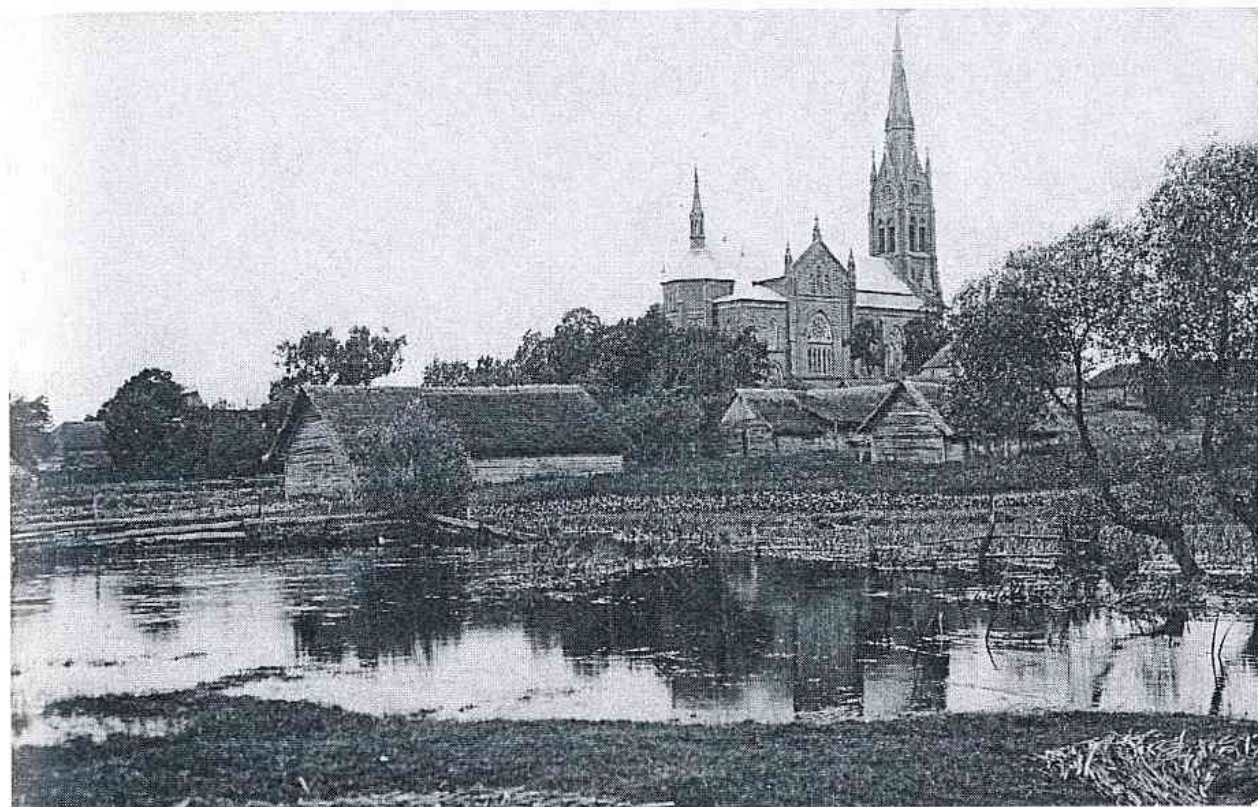
*Paežerỹs*. Šis vardas kelia abejonių, nes semantiškai kažin ar gali būti kilęs iš liet. *paežerỹs* ‘vieta prie ežero’. Tarpukariu yra užrašyta jo kilmininkinė forma – *Paežerio ežeras*, ji ir turėtų būti tikresnė, nes kilusi iš dvaro, kaimo vardo *Paežerỹs*, t. y. ežeras, esantis Paežerio dvare, kaime ar jiems priklausantis.

*Pašilių ežeras*: iš kaimo vardo *Pašiliai*.

*Pilvinas*: liet. *pilvė* ‘dumblas, dumblynė’, tai būtų dumblinas ežeras.

*Pùkiškio ežeras*: iš viensėdžio vardo *Pùkiškis*. 1936 m. Pukiškio viensėdžio vietovardžių anketoje, be šio, užrašyti dar 4 šio ežero vardai: *Naujādvario ežeras* (iš kaimo vardo *Naujādvaris*), *Musė ežeras* (iš upės vardo *Musė*, dabar *Musėlė*), *Mūšà* (iš liet. *mūšti* ‘veržtis, verstis

<sup>16</sup> *Ten pat*, p. 157–158.



Patvinusi Upytė ties Ramygala. XX a. vidurys.  
nio archyvo

Nuotrauka iš Arūno Astramsko asmeni-

(ppr. iš vidaus į viršų, į lauką), plūsti, trykšti', *mūša* 'stiprus bangų plakimasis (jūroje, vandenyne)', t. y. smarkiai banguojantis ežeras), *Barōncelio ežeras* (iš viensėdžio vardo *Barōncelis*). Tarpukariu pažymėta, kad senieji vietiniai gyventojai šį ežerą vadina *Mūša*, todėl šis vardas greičiausiai ir yra pirminis.

*Vėjėliškių ežerėlis*: iš kaimo vardo *Vėjėliškiai*.

Baigiant pažymėtina, kad nemaža dalis didesnių Panevėžio krašto upių vardų yra senos kilmės, ją aiškinant dažnai reikia remtis ne tik lietuvių, bet ir kitų baltų ar net indoeuropiečių kalbų duomenimis.